

չըլլար ճաճանչներ արտացոլանալ, և իր զանգուածը պիտի չնուազէր: Այն զանգուածը որ կը նուազի, անշուշտ կը փոխուի իր համարժէք զօրութեամբ:

Յիշենք թէ նիւթին կազմութեան այս նոր բացատրութիւնը կը սասանէ երկու նշանաւոր սկզբունքներ, որոնք անխորտակելի ճշգրտութեան մը վրայ հիմնուած ըլլալ կը թուէին. նախ՝ Լաւուազիէի օրէնքը: Քիմիական յարափոխութեանց (réaction) մէջ արտադրուած տաքութիւնը կը նուազեցնէ մարմիններուն զանգուածը:

Լաւուազիէ

Յ. ԴԱՆԻԹԵԱՆ

Chrestomatie de l'Arménien moderne
publié par F. MACLER
Librairie Orientaliste. Paul Geuthner
Paris, 1932.

Տարի չ'անցնիր որ Ուս. Ֆ. Մաքլէր հատոր մը հրատարակ չհանէ: Այս անգամ հրատարակած է Ծաղկաբաղ մը հայ արդի հեղինակներու գրուածքներէն, կամ լաւ եւս ընթերցարան մը այն օտարներուն համար, որ արդի հայերէնը կ'ուսանին: Կտորներու ընտրութեան մէջ գրական կամ գեղեցկագիտական ոչ մէկ նկատառում, ընդհակառակն աւելի լեզուական պարզութեան և զիւրմբունքի լիութեան ուշ դարձուցած է, ինչպէս կը յայտնէ գիրքը կազմող երեք էջ ֆրանսերէն նախաբանին մէջ. այս պատճառաւ ընթերցարանին առաջին կտորները քաղուած են «Մայրենի լեզու»-ներէ: Այնուհանդերձ հատորին մէջ զրուած Արովեանի հինգ էջնոց կտորէն, ինչպէս և ուրիշներէ, օտար հայագէտ մը շատ բան պիտի չկարենայ հասկնալ: Երկու անջատ մասերու մէջ գետեղուած են Արեւելահայ և Արեւ-

մտահայ գրականութիւններէն առնուած մասեր՝ արձակ և տաղաչափուած, առանձին տիտղոսներու ներքեւ: Կովկասահայ քերթողներէ երեք ոտանաւորներ միայն հիւրասիրուած են, Ա. Արովեանէ, Ս. Մատուրեանէ և Ղ. Աղայեանէ: Իսկ արեւմտահայ բանաստեղծներէն ընդունուած են Մեր. Պարսամեան, Զ. Գալէմբեարեան և այլն և անտեսուած Մեծարենց, Ալիշան եւն.: Յետ Հայաստանի արդի Հանրապետութեան տարիներ առաջ որդեգրած նոր ուղղագրութեան վրայ տեղեկութիւններ տալու, Տ. Դաւիթ Բէկի ձեռքով, կը մէջբերէ՝ իբր նմոյշներ այդ ուղղագրութեան, Խորհրդահայ օրաթերթերէ հանուած կտորներ:

Գրքին այս կազմը շատ պարզ կը ցուցնէ թէ սոյն հատորը ամենեւին նպատակ չունի ծանօթացնել օտարներուն հայ արդի գրականութիւնը իր կեանքին ու յառաջիադացման և զինքը յատկանշող գեղեցկութիւններուն մէջ: Ու չեմ ալ կարծեր որ յարգելի Ուսուցչապետը այդ յաւակնութեամբ հրապարակ իջած ըլլայ. նոյնիսկ բոլորովին մոռցուած են Խորհրդային Հայաստանի նոր սերունդի գրական ներկայացուցիչները և օրագիրներէ հատուածներ ընդունուած:

Ամէնէն վերջը գետեղուած է գրքին պարունակած հայերէն բառերուն հասկացողութեան համար հայերէնէ ֆրանսերէն բառգիրք մը: Հատորը այնքան ստուար ալ չէ, միջին գիրքով ընդամենը 400 էջերէ կը կազմուի. այնուհանդերձ կ'արժէ 100 ֆրանք:

Հ. Կ. Ք.

ԲՈՒՆՈՐ ՀԱՅ ԳՐԻ ՄՇԱԿՆԵՐՈՒՆ

Միւսիմարեան Ուստիս հայկական մատենադարանին ղրկեցէք ձեր բոլոր հրատարակութիւններէն (գիրք, թերթ, օրագիր եւն.) գրախօսելու կամ համարժէք գրքեր ստանալու պայմանով:

Մի մոռնաք որ այդ կերպով ստատարած պիտի ըլլաք միանգամայն ողբ. Հ. Ա. Ղազիկեանի կիսատ թողած հսկայ «Հայկ. մատենագիտութեան» ամբողջական հրատարակութեան ատաղծ հայթայթելով եւ աշխատողները քաջալերելով: ԽՄԲ.

Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ Վ. ՏԱՇԵԱՆ

Պարզապէս խոստում մը կատարելու համար չէ որ այս տողերը կը գրենք, այլ հոգեպէս բաժանորդ ըլլալու ազգային մեծ սուգին՝ մեծանուն բանասէրին մահուան համար, և մեր կարգին արձանագրելու հայ գրականութեան էջերուն մէջ՝ անբասիր կեանքը, անբաւ գործը և անբաւ փառքը այդ «Ազնիւ Մարգուն», հայրենասէր Սրտին, ստեղծող Մտքին», այն պահուն, երբ, յետ արդիւնալից կեանքի մը, նա անդարձ մեկնելով մեզմէ, ընդերկար ալկնապիշ կը թողու մեզ լուսաւոր հետքին վրայ որ իր ետեւէն կ'երկարի, և ան՝ անշուշտ անջինջ՝ որքան պիտի ապրի և հետագօտէ հայ միտքը գրական բանասիրական մարզին մէջ:

ԿԵԱՆՔԸ. — Հ. Յակոբոս Վ. Տաշեան — մկրտութեան անունով Ֆրանչիսկոս — ծնած է Կարնոյ Արծաթի գիւղը, 25 Հոկտ. 1866ին: Ֆրանչիսկոս իր մանկութեան օրերուն կը կրէ աչքի ծանր հիւանդութիւն մը, որուն ի դարման՝ բարեպաշտ ծնողքը ուխտ կ'ընեն իրենց զաւակն Աստուծոյ սուրբ Սեղանին պաշտօնեայ նուիրելու՝ եթէ բուժուի. և իսկապէս, անոր բուժու մին վրայ ծնողաց խոստումն ալ գործ կը դառնայ: Ֆրանչիսկոս 1880, Նոյեմբեր 20ին մուտք կը գործէ Վիեննայի Միւթարեան հայրերու մենաստանը:

Կանխենք ըսել թէ Տաշեան այն ատեն կը վառէր իր գիտնականի ճրագը — որ յետոյ փառոս մը պիտի դառնար հայ բանասիրութեան փոթորկոտ ծովի ափին — երբ արդէն իր վերջալոյսին մէջ էր վաստակաւոր Գաթըրճեան, և իր չիրագործած ծրագիրներու և մանաւանդ «Արբազան Պատարագամատոյցը Հայոց» հսկայ գործը՝ Տաշեան ինքն էր որ օր մը վերստին

քննած, լրացուցած և ճոխացուցած յաւելուածներով լոյս աշխարհ պիտի հանէր: Նոյնինքն Տաշեան պիտի ըլլար դարձեալ, որ օր մը հայ լեզուի հնութեան և դարաւոր կեանքի մեծղի մէկ յուշարձանը պիտի կանգնէր «Ուսումն հայերէն դասական լեզուի», գործ մը զոր եթէ կազմած էր իր մանկութեան դաստիարակ և ուսմանց վերակացու Հ. Քերոբէ Սպենեան, սակայն Տաշեանի բովբէն անցած, նոր և հսկայ կերպարանք պիտի առնէր, մեծ ու պատկառելի. դժբախտաբար կիսատ:

Ուշիմ և ազնիւ պատանին իննամեայ ընթացքով մը 1880 Նոյ. — 1889 Դեկտ. կ'աւարտէ ուսումները և կը քահանայանայ Գեւ. Ա. Այտընեանի ձեռքով 1889 Դեկտ. 25ին: Եւ այդ օրերէն կը սկսի անոր ուսուցչական ասպարէզը իր վանքի աշակերտութեան, որոնց կը դասախօսէ՝ իմաստասիրութիւն եւ հայերէն: Բայց, ինչպէս կ'ըսէ Հ. Ներսէս Վ. Ալիւսեան, Տաշեան շուտով կը հրաժարի այդ գործէն հետեւելու համար իր նախընտրած ասպարէզին՝ հայկական մատենագրական ու բանասիրական ուսումներու, որոնց մէջ այնքան պիտի փայլէր և նպաստէր հայ և օտար ուսումնասէրներու:

Համեմատօրէն խաղաղ կեանք մ'անցուց նա: 1893ին Հ. Գ. Գալէմբեարի հետ կ'ուղեւորի դէպ ի թրիեսթ և Վենետիկ. 1894ին կ'երթայ Պերլին՝ ուսումնասիրելու համար տեղոյն Արքունի Մատենադարանի հայերէն ձեռագիրները, եւ կը ցուցակագրէ զանոնք: Գործ մը՝ որ դեռ ան-

1. Ողբացեալ Հ. Յ. Տաշեանի կենսագրական այս հակիրճ տողերուն մէջ Հ. Ալիւսեանէն կ'օգտուինք. «Հանդէս Ամս.» Թ. 1-2. 1933:

տիպ կը ֆնայ: 1898ին կ'այցելէ Կ. Պոլիս և Զմիւռնիա: 1909-1912 կը վարէ Կ. Պոլսոյ Վիեննական Միւթ. վանատան մեծաւորի պաշտօնը. նոյն շրջանին, 1911ին յետ այցելելու իր ծննդավայրը կարին-Արծաթի, ուղեւորութիւն մը կը կատարէ Տայոց աշխարհը. և որպէս արդիւն՝ գրի կ'առնէ տարիներ վերջ — 1917ին — «Փոքր — Հայք ու Խաղտիք. պատմական-աշխարհագրական ուսումնասիրութիւնք». այս ալ գեռ անտիպ:

1912էն մինչեւ իր մահը վանքին մէջ կ'անցընէ պարապելով բանասիրական աշխատութեանց, միանգամայն կատարելով Խորհրդականի պաշտօնը իր Միաբանութեան Վարչական ժողովին:

* *

ԳՈՐԾԸ զոր կը կտակէ Տաշեան հայ գրականութեան՝ իսկապէս մեծ է, թէ՛ որակով և թէ՛ քանակով: Ատոր համար իսկ կարելի չէ համառօտ գրութեան մը մէջ պարզել անոնց ամբողջութիւնը, կատարել համեմատական վերլուծում մը: Կը բաւականանանք, ուստի, ակնարկել անոնց ամբողջութեան, նշանակել կարեւորներուն մէջ կարեւորագոյնները. տեսնելու համար անոնց մէջ վաստակաւոր հայ գրիչը իր ոճին մէջ, իր հոգեբանութեան, իր նկարագրին և իր բռնած ուղղութեան մէջ, իր կատարած դերին մէջ որպէս բանասէր և իր բերած նպաստին այդ մասնագիտութեան մէջ, ուսկից կը հետեւի իր մեծութիւնն ու փառքը:

Տաշեանի գործը՝ ինքնագիր թէ՛ թարգմանութիւն՝ կնիքն ունի հմուտ հայագետի և ներհուն բանասէրի. որով հաւասարապէս հետաքրքրական: Արդէն յիշեցինք զոյգ մը հսկայ գործեր, որոնց մէկն իսկ բաւական է անմահացնելու Տաշեան անունը:

Շատ պարզ անուն մըն է «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց»ը. սակայն թէ ինչքան մեծ է անոր արժէքը որպէս տեղեկութիւն և ամփոփոյց, որպէս հմտութիւն, բաղդատութիւն, աղբիւրներ ու նմանութիւններ, գնահատութիւն և դեռ շատ մը

պարագաներու յիշատակութիւններ՝ զորս միայն զայն գործածողն ու օգտագործողը կ'ըմբռնէ: Ու կ'ըմբռնէ նաեւ գործին մեծութեան մէջ անոր կարգաւոր, յստակ, զիւրամատչելի դրութիւնը՝ որ հասարակաց ընդունելութեան է արժանացած և նոյնինքն Տաշեան անունով նուիրագործուած: Այդ ձեւին վրայ էր որ յօրինեց մեր բազմահմուտ բանասէր Հ. Բարսեղ Սարգիսեան ալ՝ մեր վանքի ճոխ մատենադարանին «Յուցակ»ը, որ յուսանք ոչ շատ ուշ ժամանակի մը մէջ ամբողջականութեամբ կը պատկուի:

«Սրբազան պատարագամատոյցը Հայոց»ը (1897) հիմնապէս Գաթրճեանի գործ, սակայն կրկնապէս աշխատուած, ձեւուած և կիսով չափ աւելցուած է Տաշեանէ, ինչպէս ինքն իսկ՝ յետ ծանրանալու թէ «Հիմնական մասն Հեղինակին» Հ. Յովսէփայ Վ. Գաթրճեանց՝ երկարամեայ վաստակոց և հետազոտութեանց արդիւնքն է, այս հիմնական մասին արդի ձեւը՝ իւրմբազրին կամ Հ. Քերովբէի Վ. Սպենեան», կը յաւելու համեստօրէն իր մասին՝ թէ «Իսկ արդի ծառայը՝ թարգմարիւ լոր մուսրով և բնագիրներով ՀՐԱՏԱՐԱԿՁԷՆ Է»:

Հետաքրքրուողը պիտի տեսնէ թէ որքան կարեւոր են այդ նոր մասերը (աստեղանիշ գլուխները), հմուտ ծիսական ծանօթութիւններ, դարերու շրջանին կրած անցքեր ու փոփոխութիւններ, զանազան պատարագներ՝ Իգնատիոսի, Յակոբայ, Ոսկեբերանի, Հոովմայեցոց, Միաբանողաց են. են.:

Երրորդ հոյակապ գործը «Ուսումն Դասական» հայերէն լեզուի»ն է կամ Հայկաթանութիւն, զոր սկզբնաբար երկաւսիրած էր Հ. Քերովբէ Վ. Սպենեան:

1. Ներուի մեզ հոս յայտնել մեր զարմանքը թէ ինչպէս՝ ոսկեղարու նիւթապէս նմանողներ՝ հրատարակիչ ու հեղինակ զրաբար (անշուշտ ոսկեղարեան) կոթող երկի մը ճակատին զետեղած են այդ բառը՝ որ Մեսրոպեան ոչ մէկ դպրոցի կնիք ունի իր վրան, բաց ի եւրոպական մտքով ընդհանուր պատկեր և classe բառին նիւթական թարգմանութիւնը ըլլալէ: Թէեւ, աւելցնենք, այս անցողակի դիտողութեան մէջ առաջինը չենք:

վաթսուն տարի առաջ: Այդ գործը Տաշեանի ձեռքին մէջ կը նորաստեղծուի ամբողջապէս եւ կը լիանայ մանաւանդ հազարաւոր աղբիւրներու ծանօթութեամբ և յիշատակութեամբ, որոնք եթէ տաժանելիօրէն կը բարդեն և կը ծանրացնեն աշխատութիւնը, սակայն անգամ մ'ալ կը հիացնեն մեզ թէ որքան ընթերցասէր, հմուտ, խնամուտ, համբերատար, յարատեւ եղած է Տաշեան այդքան ծանօթութիւն ամբարեւու: Գործ մը որ կը սկսի երեւան գալ 1900-1908 շրջանին ու կ'ընդհատի մինչեւ մեծ պատերազմի վաղորդայնը. 1920ին է որ կ'ունենանք մեծադիր Ա.-Գ. պրակներ «Խորհրդարան» Հ. Յ. Վ. Տաշեանի գրչին»:

Ինք, Տաշեան, ժամանակին երբ հանրութեան կ'աւետէր այդ երկասիրութեան լոյս տեսնելը, կ'ըսէր. «Երկիս նպատակն է պարզել հայ լեզուի պատմութեան այլ և այլ շրջանները, նկարագրելով նաեւ Միւթարայ Վերանորոգութիւնն, և անոր աշակերտաց ձեռք (ի վիեննա) կատարուած առաւել խորագոյն ուսումնասիրութեան» լեզուիս հարազատագոյն և ոսկեղինիկ դարու կերպարանքն յերեւան հանելով», և այնուհետեւ Տաշեան կ'ակնարկէ և կ'առաջադրէ մերձեցնալ կարեւոր իրենդիրներու, ինչպէս հայ լեզուի ծագման. ուստի հատ կամ հաթեան, փոխգական, և լեզուական հարցեր և աղբիւրներ, յետոյ Փոքր Ասիոյ զանազան հինօրեայ ցեղախումբերուն — Ուրարտեանց մասին են.:

Բաց ի այս հետախուսական-թանախական մասէն՝ Տաշեան կը շեշտէ հարկը լեզուագիտութեան՝ ուսկից պիտի քաղէ հայ լեզուի կեանքն ու կերպարանքը: Ասկից՝ անթիւ աղբիւրներ լեզուագէտներու քննութեանց, յետոյ ազդեցութիւններ, եւ յատկապէս հետաքրքրական ընդարձակ և հմուտ ըրնշութիւն պարթեւ — պարսիկ բառի, բանի և անուններու:

Աւելցնենք ակնարկելով շարքը իր գործերուն, որոնց ամէնէն փոքրն ալ ինչպէս ամէնէն մեծը՝ հայագիտութեան մէջ իրենց մեծ բաժինն ունին:

Ինչպէս «Արգարի զրոյց»ի մասին են. (գերմ. 1890), «Բարձր Ուլնիա կամ Զէյթուն» (գերմ. 1890) երկուքն ալ արտասովորաւ Վիեննայի գեղարուեստական թերթերէն:

Այնուհետեւ կը հրատարակէ «Ազաթանգեղոս առ Գէորգայ ասորի եպս.ին և

Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ Վ. ՏԱՇԵԱՆ

Ուսումն. Ազաթ. զրոյց» (1891), «Յուցակ Հայ ձեռագրաց կայսր. Մատ. ի վիեննա» (1891), «Ուսումն. Ստոյն կալիսթենայ վարուց Աղեքսանդրի» (1892), «Սեկունդոս իմաստասէր» ի կեանքն ու խօսքերը են. (1895. գերմ.), «Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնք, հետազոտութիւնք և բնագիրք: Մասն Ա. 1-6. Նեմեսիոս, Պրոկղ, Խոսրովիկ, Եպիփան և Սեկունդոս» (1895), Մասն Բ. 7-10. «Խիկար և իւր իմաստութիւնն, Ազապետոս և իւր Յորդորականք առ Յուսարիանոս, Թիլթակցութիւն Արգարու և Քրիստոսի ըստ նորագիւտ արձանագրութեան Եփեսոսի, և Գէորգայ Պիսիդեայ

1. «Հանդէս Ամս.» 1901, Սեպտ. էջ 297-99.

վեցորեայք» (1901), Մասն Գ. 11. «Սեքստուսի վճիռը» (1933 ընդ մամուլ. նախապէս լոյս տեսած «Հանդէս Ամս.» 1900, էջ 236-9, 279-84, 1901, էջ 18-21 թերթի մնացած. տես Հ. Ակինեան), «Արշակունի դրամներ» (1917), «Հայ բնակչութիւնը Սեւ ծովէն մինչեւ Կարին» (1921). նոյնը ֆրանսերէն թարգմանեց ու հրատ. Prof. F. Macler (1922). «Բառախուզական դիտողութիւններ հայերէն գիտական լեզուի մասին» (1926), «Հաթեր և Ուրարտեանք» (1933) (ընդ մամուլ), ինչպէս նաեւ՝ ըստ Հ. Ակինեանի ծանուցման՝ «Հայ ազգի և յատկապէս Կարնոյ տարագրութիւնը գերմանական վաւերագրիչներու համեմատ»:

Անդին ունի շարք մը կարեւոր թարգմանութիւններ ալ, միշտ հայագիտութեան շուրջ, լեզուական և մատ. ուսումնասիրութիւններ, որոնց մէջ զանց ըրած է ի հարկին աւելցնել իր խոր և ճշգրիտ տեսութիւնները: Այսպէս «Տըվէ Ա. և Գ. Փիսոն՝ Ուղեւորութիւն ի Փոքր Ասիա» (1892), «Փը. Կ. Կոնիքի՝ Քննութիւն գրոց Դաւթի Անյաղթի» (1893), «Ա. Կարբիէր՝ Նորագոյն աղբերք Մ. Խորենացոյ» (հտ. Ա. 1893. հտ. Բ. 1894), «Ուսումնասիրութիւնը հայերէն փոխառեալ բառից. 1. Հ. Հիւպըման՝ Սեմական փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ: 2. Կ. Բրոքքէլման՝ Յունական փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ: 3. Հ. Հիւպըման. Հայկական յատուկ անուանք (1894). «Հայկ. աշխատ. հայագէտ Պ. Ֆէթթէրի. ամփոփ. և թրգ. ծանօթութեամբ» (1895). «Ա. Կարբիէր՝ Հեթանոս Հայաստանի ութ մեհեաններն Ազաթանգեղոսի և Մ. Խորենացոյ համեմատ» (1899), «Հ. Պեղերսըն՝ Հին հայերէն ցուցական գերանունները» (1907), «Պոնտական ուսումնասիրութիւնը. Մասն Ա. Հետազոտական ուղեւորութիւն ի Պոնտոս Բ. Կ. Անգերսընի: Մասն Բ. Ուղեւորութիւն հնախօսական հետազոտութեան ի Պոնտոս և ի Փոքր-Հայս Փր. և Եւգ. Կիւմոն Եղբարց» (1919), «Ֆ. Օսվալդ, Երկրախօսութիւն Հայաստանի»

(1933, ընդ մամուլ. տես Հ. Ակինեան):

Ահա գրեթէ ամբողջական պատկերը. Տաշեանի ինքնագիր և թարգմանածոյ հրատարակուած աշխատութեանց, որոնք (գրեթէ առանց բացառութեան) լոյս տեսած են նախ «Հանդէս Ամսորեայ»-ի մէջ:

Հ. Ակինեան մեզի կու տայ նաեւ ցանկը ողբացեալին անտիպ գրութիւններուն, «Die Lehre der Apostel» (1894) և «Armenische Grammatik» (1893°) (գերմաներէն երկուքն ալ), «Ուսումնասիրութիւն ճառիցն Ափրատայ Զգոնի» (1889-90), «Եփրատի սահմանագիւղի Պոմպէոսի ժամանակէն մինչեւ Արաբացոց աշխարհակալութիւնը» գործ Վիկտոր Շապոյի (թրգ. զաղդ. 1908-9), «Հին Հայաստանի արեւմտեան սահմանը, Փոքր-Հայք և Կողովներէ (Սեբաստիա)»: Հ. Տաշեան այս գործին ձեռք գարկած է, ինչպէս մանրամասն կը պատմէ Հ. Ակինեան, Կ. Պոլսի պատրիարք Յովհ. Արքեպս. Արշարունի ինչորանքին վրայ, 1911ին, երբ ծագած էր Սանասարեան վարժարանի փոխադրութեան հարցը՝ Կարնէն Սեբաստիա. եւ որովհետեւ Սանասարեանի կտակը կը պատուիրէր որ վարժարանը պիտի ըլլար «Հին Հայաստանի սահմաններում», հարկ կ'ըլլար քննել եւ վճռել թէ արդեօք Կարնիլ էր Սեբաստիան նկատել «Հին Հայաստանի սահմաններում»: «Տայք, Դրացիք և Խոտորընդ. պտմ. — տեղագր. ուսումն.» (1914-15), «Թուղթք Էլ-Սմառնայ» (թրգմ. գերմ. է. 1931). «Արամեերէնի գործածութիւնն Արամեան Պետութեան մէջ (ըստ Վիգենզոնի)», «Գունաւունատպութիւն, ինքնագոյն (autochrome) լուսանկարը Լիւմիէրի Տան և նորագոյն կատարելագործութիւնը» (1910, Կ. Պ.), ուր կ'արժէ յիշել որ Տաշեան Լուսանկարչութեան և անոր գաղտնիքներուն ալ ուսումնասիրողն է եղած, ինչպէս եղած է հմուտ բնագէտ-քիմիագէտ և յատկապէս զբաղած այդ գիտութեանց նոր բառեր կազմելու, ինչպէս տեսանք «Հանդէս»-ին մէջ (1926,

«Բառախօսական դիտողութիւններ հայերէն գիտական լեզուի մասին»):

Անտիպ կը մնան նաեւ «Յուցակ հայ. ձեռագրաց Արքունի Մատ. ի Բերլին» (1894) և «Փոքր-Հայք ու Խաղտիք». վերջինս սակայն շուտով լոյս պիտի տեսնէ, ինչպէս կը յուսացնէ Հ. Ակինեան, ինչպէս նաեւ վերոյիշեալ «Հին Հայաստանի արեւմտեան սահմանը և այլն» և «Տայոց աշխարհը» եւն.:

Չենք ուզեր ծանրանալ նաեւ այն ուսումնասիրութեանց վրայ որոնք երեւցած են «Հանդ. Ամս.»-ի մէջ, զանազան նիւթերու շուրջ, միշտ հայագիտական:

Բարդ և ծանր ուսումնասիրութեանց մէջ թաղուած խղճամիտ պրպտողը, աղբիւրներու և կարծիքներու արձանագրողն ու գնահատողը, բանասիրական հմտութեան շտեմարան մը եղող Տաշեան՝ դիտելու է զմայլանքով որ՝ միշտ կը մնայ պարզ՝ իր ոճին մէջ, դիւրիմաց՝ իր փաստութիւններուն և հետեւութեանց մէջ, և ինչ որ աւելի աչքի կը զարնէ՝ գիտունին հետ համեստ մարդն է, ստոյգ գիտունը, գիտութեան սիրահար և մարդկութեան՝ մանաւանդ հայութեան օգտամատոյց:

Իր բոլոր գործերուն մէջ այդ է իր նկարագիրը. «Ուսումն. Ստոյն Կալիսթ.»-ի «Աղղը» միայն կարգացողը կրնայ զայդ տեսնել. քիչ բառերու մէջ իր ազնիւ հոգին: Իր աչքէն չի վրիպիր անուն մը՝ որ յիշատակ մը կ'արթնցնէ, դիտողութիւն մը, կարծիք մը՝ որ արժէք ունի: Գիտէ յարգել և խոնարհիլ գիտութեան և գիտունին առջեւ: Շատ հեռու է բարձրամիտ ոճէ, մեծ գիւտերու յաւակնուածութեան կամ անձ ու հասարակութիւն արհամարհելէ: Համեստ են իր խոստումները և հմտալից երկերուն վրան իսկ ան կը դիտէ «փոքր» ծառայութիւն մը մատուցանել, կամ «պատմագրին հետազոտութիւնը դիւրացնել»: Տաշեան չի վիճիր, և ոչ ընդդիմացողը կ'արհամարհէ: Իր ջատագովութիւնը փաստերն են և գիտութիւն: Ուղեւոր ազնաբեկ խորենացոյ և Ե-

ղիշէի հարցերուն, հանդերձ այնու որ Տաշեան գերմանական կամ ծայրայեղ դպրոցին մէջ կը գտնուի, ու Ֆեթթէրի աշխատութեանց թարգմանութեան և կամ Ստոյն Կալիսթ. ուսումն. մէջ կը շօշափէ այդ հարցերը, և Գարրիէրի ազդեցութեան տակ ինքն ալ մինչեւ է դար իսկ տանելով Խորենացին, երբեք մտքէն չ'անցըներ ու չի ստորնանար խարդախ-խաբեայ անուանել զանի: Նման անտեղի և եպեղելի հետեւութիւններու համար դրական փաստեր չկային ու չկան: Եւ այդ է դժուարութիւններ լուծելու միջոցը:

Տաշեանի լայնախոհութիւնն ու ազնւականութիւնը համբաւուր է: Իրաւունք ունէր զայն շեշտելու Պրն. Ալպոյաճեան, և այն կերպով, «Յուսարեք»-ի՝ մէջ:

Ազատախոհութեան թեթեւ օրինակ մը ահա: Հակառակ իր պատկանած դպրոցի ընդհ. սովորութեան, Տաշեան (աշխարհաբարի մէջ) չի տառապարձեր օտար անունները: Անշուշտ ըմբռնելով գործնականութիւնը և խուսելու համար անհնդէ:

Ինքնաշխատութեամբ զարգացած՝ հայ ու եւրոպական ամենամեծ գիտուններու կաճառին մէջ փայլեցաւ Տաշեան: Իր թուրած գործերը մեծ լոյս կը սփռեն հայ գրականութեան բոլոր ճիւղերուն. ու կը հանդիսանան հայ բանասէրին, որպէս առաջնորդ և տիպար իրենց ձեւին, արտայայտութեան ու նկարագրին մէջ:

Հայ բանասիրութեան մեծագոյն տաղանդներէն մին, Վիեննական Միսթ. Հարց Ուխտին ամէնէն փայլուն աստղը, ու «Հ. Ամս.»-ի նախկին խմբագիր (1890-95) և 45 ամեայ աշխատակիցը՝ անմահ խորենացոյ պատգամին համեմատ «Մահկանացու ծնեալ՝ անմահ գիւրն յիշատակ եթող»:

Հ. ԵՂԻՍ. ՓԷՉԻԿԵՍՏ

1. Տես յօդուածաշարքը Թ. 272-3-4:

2. Տես Յուլիոս Պարրիէր, Փրոմպալէք (ի «Նոր. աղբերք Մ. Խոր.») կամ Փաւիա, Փարիզ, Պերլին, Պաւլկարթնէր (ի «Քնն. Գ. Անյաղթի») և կամ Ֆեթթէր, Ռեկէնպուրկ, Շմիտ, Հիւպըման, Շփիկէլ (ի «Հայ. աշխտ. Ֆեթթէր») եւն. եւն.: